

Пандемија,

друштво и симболички поредак:
јавни дискурси у/о кризи
изазваној пандемијом ковида 19
Зборник радова

Ивана Сјасић (уредница)

*Пандемија, друштво и симболички поредак:
јавни дискурси у/о кризи изазваној пандемијом ковида 19*
Зборник радова
Ивана Спасић (уредница)
Београд 2021.

Издавач
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти
Проф. др Марина Симић
Проф. др Душан Ристић
Доц. др Ана Бирешев

Лектор
Ирена Поповић

Дизајн корица
Ивана Зорановић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
200

ISBN 978-86-6427-178-3

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Јелена Пешић и Ивана Сјасић*
Увод: дискурзивна лица пандемије

I. Дискурси медицине, дискурси о медицини

- 17 | *Ева Камерер*
Метафора златног стандарда у дискурсу медицине
- 33 | *Петар Лукић*
Када и зашто чињенице нису довољне?
Пример дијалога званичног и алтернативног става
- 47 | *Слободан Цвејић*
'Струка' у рајама политичке моћи: манипулација
медицинским делом Кризног штаба током
пандемије ковида 19

II. Пандемија и легитимизацијске борбе

- 69 | *Дуња Полеји Ђосић*
Од спасавања живота до спасавања економије:
стратегије легитимизације мера за сузбијање заразе у Србији
- 87 | *Милица Ресановић*
Грађански и антиграђански код у дебатама о праксама
Српске православне цркве у пандемији
- 103 | *Јелена Пешић*
Пандемија и неолиберални дискурси

III. Политичка употреба пандемије

- 125 | *Ивана Сјасић*
Конструкција политичког ауторитета као врховног
заштитника
- 143 | *Тамара Пејровић Трифуновић*
Такмичарски дискурс државног врха у Србији
током пандемије

Ивана Спасић*

КОНСТРУКЦИЈА ПОЛИТИЧКОГ АУТОРИТЕТА КАО ВРХОВНОГ ЗАШТИТНИКА

Апстракт: У раду се анализирају стратегије којима се у јавном дискурсу, у контексту пандемије ковида 19, председник Републике Србије представља као инстанца која управља целокупним друштвеним одговором на кризу и о свему брине, чиме се поткопава подела власти и аутономија институционалних сфера.

Кључне речи: пандемија, Србија, дискурс, лична власт

Увод

Владавина Александра Вучића од почетка је обележена популистичким стилем директног обраћања и бриге за „народ“, реторичког антиелитизма, изразите персонализације те поткопавања поделе власти и ауторитета институција. Моћ је концентрисана у самој Вучићевој личности и он је са собом „носи“ с једне функције коју обавља на другу. И више од тога: он се представља као централни, незаменљиви чинилац практично свих друштвених догађања. Најпознатија илустрација карикатуралних размера које то настојање каткад досеже било је инсценирано спасавање детета из снежне мећаве код Фекетића почетком 2014. године.

Популизам и персонализација у политици, дакако, нису никаква посебност Србије него светски тренд (Miler, 2017; Alexander, Kivisto & Sciortino, eds., 2021; Panizza, ed., 2005). Но, њихови конкретни појавни облици увек су локални, те и овде постоје специфичности које проистичу из постсоцијалистичке путање Србије, уставног дизајна и политичке контингенције. Нити је Вучић у свему први: још деведесетих година ефективна власт ишла је уз Милошевићеву личност, док су многи механизми контроле над економијом и медијима

* Редовна професорка, Одељење за социологију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, ispasic@fbg.ac.rs.

наслеђени из времена доминације Демократске странке (Pavlović, 2016; Vladisavljević, 2019, 268–274; Biber, 2020a, 177–181). Ипак, власт Српске напредне странке те је инструменте веома развила и усавршила. Као резултат, квалитет политичког поретка у Србији пао је испод прага демократије, у категорију хибридног режима „такмичарског ауторитаризма“, у којем формално демократске установе и даље постоје, али се неформалним ауторитарним обрасцима владања оне заобилазе и празне од свог смисла (Vladisavljević, 2019; Castaldo, 2020; Biber, 2020a).

Ти трендови су појачани током кризе изазване пандемијом.¹ Вирус SARS-CoV-2 је донео егзистенцијалну претњу по здравље људи и отворио елементарна питања опстанка, што је пружио прилику за продубљивање и додатну легитимацију Вучићеве крајње персонализоване власти. Иако између одговора на пандемију и претходног манира владања постоји несумњив „дискурзивни континуитет“ (Јовановић, 2020), у ситуацији угрожености створен је простор да Вучић наглашеније него иначе одигра улогу свеопштег чувара и спасиоца грађана Србије. Циљ овога рада је да идентификује и критички испита дискурзивне стратегије примењене у јавној сфери којима се Александар Вучић представља као чвориште свих процеса друштвеног управљања пандемијом, суверени извор решења за све проблеме с тим у вези и инстанца која се о свему стара, излазећи далеко изван надлежности председника републике.²

Временски оквир анализе представља прва година пандемијске кризе у Србији (март 2020 – фебруар 2021). Емпиријску грађу чине јавне изјаве Александра Вучића, медијско извештавање о његовим активностима и изјаве других актера у којима се на Вучића реферише. Као извори су послужили, у првом реду, сви бројеви дневног листа *Блиц* објављени у том периоду (1. март 2020 – 28. фебруар 2021),³ затим база текстова портала Истиномер (<https://www.istinomer.rs/>)⁴ и јавно доступни снимци значајнијих конференција за штампу. Биће

1 То такође не важи само за Србију: вид. Vieber (2020b).

2 Због тако постављеног циља, у анализи дискурса нагласак ће бити више на „позитивној“ страни владања (брига за добробит и задовољавање потреба грађана) него на „негативној“ (репресија, кажњавање), што не значи да ове друге у реалности није било.

3 *Блиц* је одабран зато што важи за „средњеструјашки“ и по форми (таблоид али не екстреман, намењен широком читаоству али без отворених измишљотина, умерено сензационалистички итд.) и по политичком позиционирању (није окренут против актуелне власти, али, за разлику од других таблоидних дневника, не служи ни као њена пропагандна батина и у њему се може наћи и понеко опозиционо мишљење).

4 Више о мисији те организације може се наћи у раду Слободана Цвејића.

примењена комбинација метода анализе садржаја и критичке анализе дискурса, начелно пратећи приступ изложен у Wodak (2011) и Wodak & Forchtner (2018).

Испитивани дискурси могу се посматрати на три нивоа, који се не могу до краја раздвојити, али јесу аналитички засебни: 1) перформативни ниво или аутоконструкција: оно што сам Вучић говори; 2) алоконструкција: изјаве других о Вучићу и 3) медијска конструкција: особени филтер или ефекат обликовања који сам медиј намеће садржају који преноси.

Вучић против пандемије: све о свему, свуда и увек

Највећи део увида потиче са пресека првог и трећег аналитичког нивоа: у питању су Вучићеве изјаве и активности, онако како су пренете у медијима. Пре свега, и то је на општем плану најважнији закључак, Вучић је представљен као да оперативно руководи, без прекида и практично свакодневно, целокупним одговором друштва на пандемијски изазов – што, не треба посебно наглашавати, не спада у председнички посао. Обраћања јавности, обавештавање, образлагање и упозоравање највећим делом је Вучић предводио или потпуно преузимао. Био је дискурзивно свеприсутан и тешко је пронаћи тему на коју се није оглашавао.

Почећу од медицинских питања, јер је то у жижи овога рада. Управо је председник, поготово у раним фазама кризе, јавности објашњавао природу самог вируса и њиме изазване болести, принципе ширења, мутиране врсте, па и протоколе лечења. Када су у марту 2020. године у Србију стигли кинески лекари, он их је дочекао, свуда пратио и о томе нас извештавао, стварајући утисак да су управо код њега дошли. Председник нас је упућивао и у епидемиолошка начела: како се праве прорачуни и предвиђања, шта су кривуље и прогресије, зашто се и како обавља тестирање, чему изолација.

За сам живот грађана најбитније, Вучић је био тај који је најчешће објављивао увођење и измену епидемиолошких мера које у датом тренутку у Србији важе, уз образложење зашто су баш такве потребне и какав им је очекивани ефекат: ту је полицијски час током ванредног стања, идеја о затварању градова, укидање а потом враћање јавног превоза,⁵ шетање кућних љубимаца, ограничење рада трговина и кафана, планови за туристичку сезону итд. Индикативна

5 Међуградски саобраћај се обнавља, каже нам *Блиц* од 8. маја 2020, „на препоруку председника Александра Вучића“.

је у том смислу илустрација којом *Блиц* (18. март 2020) употпуњује информацију о забрани кретања за старије од 65 година: иако је у текстуалном оквиру – као и у самом напису – назначено да је одлуку донела Влада, слика приказује Вучића насрам позадине београдских улица, како са строго-поучним изразом лица, извијених обрва и подигнутог кажипрста, кроз „облачић“ говори: „Мере јесу непопуларне, али ово радимо за добробит свих грађана Србије, да сачувамо њихово здравље.“

Председник је редовно јављао и о броју заражених и преминулих у Србији, укључујући детаљни пресек по градовима. Штавише, лично је процењивао успешност локалног противепидемијског деловања те, на пример, у *Блицу* од 1. априла 2020. сазнајемо да се, „по налогу председника Александра Вучића, ради детаљна анализа стања у Ваљеву из које се, према првим резултатима, види да су чланови градског штаба за ванредне мере направили низ пропуста“. Кажњавање локалних управљача због (наводно или стварно) лоших резултата у борби с короном апострофирано је више пута током године, посебно око избора, и увек је представљано као нешто што председник лично чини. Вучић се такође бавио грађанима Србије који долазе из иностранства – у сваком тренутку зна колико их је, како то утиче на динамику епидемије и „моли“ их да не долазе, а организовао је и транспорт оних који су се на почетку кризе нашли заглављени ван земље. Пред Ускрс 2020. године, дилема да ли ће због празника привремено бити укинута полицијски час, што је тражила Црква,⁶ представљена је као искључиво Вучићева одлука:

На овај начин председник Вучић је доведен у незавидну позицију. Уколико забрани окупљање верницима, биће крив. С друге стране, уколико одобри, биће крив за сваког новог зараженог или мртвог. (...) Председник још није донео одлуку, јер је она врло деликатна. (*Блиц* 15. април 2020)

За стварање ефекта бриге веома је значајна била тема набавке медицинске опреме. Многи насушно потребни артикли и апарати били су, у Србији као и свуда у свету, дефицитарни и то је изазивало велику узнемиреност, а тиме уједно пружало могућност доброг пенетирања. Стога је председник лично дочекивао авионе с купљеном или донираном опремом (нарочито из Кине и УАЕ), а касније и са вакцинама. У више наврата нас је обавештавао о снабдевању маскама, убрзавању домаће производње, чак је и упозоравао продавце да им не подижу цену. Посебна уредба којом је дозвољена набавка лекова и опреме без законом предвиђеног сертификата представљена

6 Више о држању СПЦ у пандемији вид. у раду Милице Ресановић.

је као „заједничка одлука Владе и Председника“, а *Близов* „извор из Немањине 11“ уверава нас (27. марта 2020) да је управо „ауторитетом председника Вучића“ Србија успела да набави опрему коју је „дanas готово немогуће купити на светском тржишту“, а која је „услов за заштиту живота лекара и људи оболелих ид вируса“.

А од опреме, респиратори су у једном краћем раздобљу (март–април 2020) били права Вучићева опсесија. Говорио је о њима малтене сваког дана, са много драматике, наизменично истурајући бројке у први план и кријући их као државну тајну. Предочавао је јавности како је процес набавке веома компликован, истицао препреке које непоштене пословне праксе и геополитички односи моћи постављају намери Србије да се опскрби тим апаратима, али истовремено и своју личну одлучност и сналажљивост да им доскочи.⁷ Напросто се хвалио својом решеношћу да при томе не обраћа пажњу на прописе:

Шта вас брига како сам набавио. И још ћу. Сналазим се. (...) На полу-црно смо авансно платили додатне респираторе, и нећу да кажем одакле, па макар ме стрељали. (...) Мој је посао да се борим за живот наших људи.⁸

Као дабар прикупљам нове респираторе сваког дана. Седимо нас четворо на четири различита краја канцеларије, зови овог, зови оног...⁹

Исти однос показаће се касније и према вакцинама. Од кад су први пут споменуте, у лето 2020, па надаље Вучић практично држи монопол на ту тему: најављује када ће прве вакцине стићи у Србију, којим темпом ће пристизати и ко ће их, када и зашто добијати. Организује састанак у Институту Торлак о томе. Описује нам поједине врсте вакцина и њихове специфичне особине. Преговара с Путином о набавци и покретању домаће производње Спутњика-Ве.

Ипак, можда најнеобичнија била је Вучићева упућеност у медицинске детаље појединачних случајева, захваљујући којој смо баш од њега чули историју болести првог човека који је завршио на респиратору, као и првог преминулог, те вест да је короном заражен председник Фудбалског савеза Славиша Кокеза или, још неприкладније, директор Инфективне клинике КЦС др Стевановић. Када се Петар

7 А када би стигли, он их је лично дистрибуирао, на пример, у Клинички центар Србије (*Блиц* 20. март), новопазарску болницу (7. април) или Клинички центар Ниш (10. април 2020).

8 <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:853124-Na-polu-crno-smo-avansno-platili-dodatne-respiratore-i-necu-da-kazem-odakle-pa-makar-me-streljali-Vucic-o-dopremanju-zastitne-opreme>, 15. март 2020. (овом и свим осталим документима с интернета приступљено је последњи пут 7. јуна 2021).

9 Гостовање на ТВ Прва 29. марта 2020, <https://mondo.rs/Info/Drustvo/a1303431/Korona-virus-Aleksandar-Vucic-o-respiratorima.html>.

Ђурић, учесник јулских протеста у Београду, јавно пожалио да му је отац преминуо јер није добио адекватну медицинску негу, Вучић је нашао за сходно да га демантује, подробно описујући ток лечења Ђурића старијег и оспоравајући кредибилитет Ђурића млађег: „Реч је наравно о лицу врло лоше прошлости, осуђиваном и за прекршаје, кривична дела и многе друге ствари“ (Блиц 9. јул 2020). Одмах се испоставило да су те тврдње нетачне, али се председник није изви-нио. Намера је, јасно, била да се блаћењем критичара у корену сасече свака могућа сумња у идеално функционисање здравственог система.

О расположивости болничких капацитета, пренамењеним ко-вид-установама и привременим болничким смештајима такође смо сазнавали од председника. И шире, целокупна организација, тренутно стање и планирана побољшања здравственог система били су представљани кроз Вучићеве наступе и као домен за који је он лично задужен. Током посматране године он је много пута отварао нове или реновиране болнице, обилазио радове, доносио опрему; у свакој од тих прилика држао је дуге говоре богате детаљима (о капацитетима, специјализацији и намени, грађевинским карактеристикама објекта, количини, врсти и техничкој софистицираности опреме, запошљавању и платама медицинских радника¹⁰), баш као да је то његов посао. Укратко, доспевши у жижу јавне пажње захваљујући епидемији, здравство је за Вучића постало обавезан терен на којем ће демонстрирати своју управљачку и контролну улогу. Тај изненада најважнији друштвени подсистем није се смео симболички препустити никоме – нарочито не онима који у њему раде.¹¹

Економија је друга област која је имала важног удела у креирању слике о непрекидној бризи за грађане.¹² Пре свега, председник је, поново мимо својих уставних надлежности, предводио Кризни штаб за отклањање и спречавање последица вируса корона по привреду, основан – са нејаким законским утемељењем као и онај други, медицински – на самом почетку пандемије. Са те позиције, он у целокупном посматраном периоду најављује и представља мере помоћи привреди, најчешће са свим појединостима (колико, коме, када, зашто). Полаже камене-темељце, отвара фабрике, научнотехнолошке паркове, успињаче, рафинеријска постројења и интермодалне терминале, обилази градилишта, пруге, путеве и тунеле. Наступ му је без подустајања оптимистичан, па и тријумфалан: после кратког уводног

10 Председник је упућен у износ до у динар, вид. Блиц од 3. и 13. априла, 19. и 23. маја и 14. новембра 2020.

11 О односу политике према медицинској професији вид. рад Слободана Цвејића.

12 Више о економији у раду Дуње Полети Ћосић.

уступка реализму („ситуација је тешка/ова криза је погодила цео свет/неће нам бити лако“) увек би уследили хвалоспеви српској привреди, њеним фантастичним резултатима и сјајним изгледима. Вучић, осим тога, успева и да прогнозира пораст цене квадрата у Панчеву, да прекори СПС-овског бизнисмена Новицу Тончева што је отпустио раднике у време кризе,¹³ да најави реформе у енергетском сектору, а недеља неће бити проглашена нерадним даном јер он то „не да“ (*Блиц* 13. јануар 2020).

Ипак, најдражи предмет Вучићеве бриге били су и остали пензионери. Нарочито је био забринут за њихово здравље и радо је апеловао да се чувају „наше баке и деке“. Тон му притом није увек био нежан (мада су топла брига и посвећеност константа): крајем марта 2020, поводом јавно изречених сумњи у оправданост потпуне забране кретања за старије, он је мрачно прогнозирао:

Ако, драги пензионери, послушате те предлоге, неће нам бити довољни комплетно Лешће, Ново гробље, Централно и Бежанијско гробље, биће мало гробља да прими све нас, ако се такви савети буду слушали. (...) Само останите код куће, к’о Бога вас молим.¹⁴

Исто тако, Вучић је тај који најављује повећање пензија, финансијску и другу помоћ – увек са прегршт бројки (колико, коме, по којој сразмери, у ком проценту, када тачно), које председник Републике, формацијски гледано, не би требало ни да зна, а још мање да јавност с њима упознаје. „Замолио“ је, сведочи Ана Брнабић, да се у буџету нађу додатна средства за пензионере, а бринуо је и о томе како да се пензије безбедно доставе.¹⁵ Писмо захвалности које је пензионерима упућено у мају 2020, са Вучићевим личним потписом (и логом СНС уместо Председништва Србије у заглављу), завређивало би посебну анализу.¹⁶

13 Тончев је на то ретерирао, извинио се *Вучићу* и вратио раднике на посао (*Блиц* 25. март 2020).

14 <https://informer.rs/vesti/politika/503208/necne-nam-biti-dovoljno-novo-groblje-lesce-bezanijski-groblje-vucic-penzioneri-slusajte-neodgovorne-izlazite-napolje-vasi-zivoti-pitanju>

15 Неименовани „извор из Немањине“ каже: „Председник Вучић је *наложио Влади* да осмисли најбезбеднији начин како да новац стигне до пензионера и *зайтражио* да се уз сваки предлог образложе предности и мане, али и кадровски капацитети да би се све реализовало. (...) Овакве мере предострожности (...) наложила је медицинска струка, а председник Вучић *тражи* да се њихове препоруке обавезно поштују. Зато *му је и важно* да се осмисли најбезбеднија и најоптималнија опција како би се исплатиле пензије“ (*Блиц* 23. март 2020, курзив: И. С).

16 Изглед и садржај Писма пензионерима доступни су на: <https://www.istinomer.rs/izjava/imamo-jednu-od-najnižih-stopa-smrtnosti-od-korone-u-evropi/>.

Председник се, уза све то, бавио и политичким активностима у ужем смислу, којих би било и да није пандемије, а које које проистичу пре свега из његове паралелне (уставом недозвољене) функције шефа најјаче политичке странке. Посматрани период обухватио је и парламентарне изборе, одржане у јуну 2020. Током предизборне кампање, због пандемије по форми специфичне али уобичајено персонализоване, јавља се о Вучићевој одлучности да „подмлади“ и „проветри“ странку, зато што је „народ незадовољан локалним шерифима“ и „одрођеним кадровима“ (Блиц 8. и 26. јун 2020). После избора, током вештачки произведене драме поводом владе, на коју се без разлога чекало четири месеца, у Блицу се све време држи тензија, као да преломна одлука само што није пала, а Вучић је апсолутно доминантна фигура, која једина одлучује и о политичком, и о структуралном, и о персоналном саставу кабинета. Највећи део тих наводно ексклузивних увида, који се објављују готово свакодневно, Блиц пласира као да потичу од неименованог „нашег извора“.¹⁷ Усред спекулација о саставу владе, Вучић „представља планове и програме за даљи развој и будућност Србије“ (Блиц 7. и 8. август 2020). Пред само проглашење нове владе, Вучић – а не премијер – обзнањује њених „шест циљева“ (Блиц 21. октобар 2020), док по истеку првих сто дана ставља до знања да „није задовољан“ радом „појединих министара“ и тражи „враћање енергије и ентузијазма“ (Блиц 3. и 5. фебруар 2021). Централна поука која из таквог извештавања проистиче јесте да је Александар Вучић извор и утока целокупног политичког живота у Србији. Тај аспект је тек посредно повезан с предметом рада, али је с њиме у значајној конгруенцији: неко ко је довољно моћан да поставља, уклања и на одговорност позива министре, кажњава локалне функционере и одолева свеколиким притисцима из земље и иностранства свакако ће умети да се побрине за обичне грађане и њихове обичне проблеме.

Вучић не пропушта да реагује на различите актуелне догађаје,¹⁸ води рачуна о војсци и полицији, изградњи Храма Светог Саве и

17 Кроз то се као црвена нит провлачи да се на Вучића врше огромни притисци са разних страна, али да он свима њима непоколебљиво одолева. Најсмешнија је – или најтужнија – прича о томе како су поједини кандидати за министре тврдили да имају подршку Ричарда Гренела лично, а неки други Владимира Путина (али да је то рђава тактика јер „ако Вучић нешто не воли, то је позивање на странце“), која се идентично понавља *четири њуџа* (бројеви од 19. и 25. септембра и 5. и 20. октобра 2020).

18 Тако се поводом протеста испред Народне скупштине у јулу 2020, које је назвао „фашистичким“, јавио чак из авиона за Париз: „Ја само молим *наше људе* (...) да се не супротстављају батинашима. То ћемо да радимо ми као др-

обнови Хиландара, а налази времена и да се састане и са председником Олимпијског комитета, џудистима, самохраном мајком деветоро деце, виолинистом Стефаном Миленковићем, оштећеним пензионерима ПКБ-а и преживелим учесницима Операције Халијард. Захваљују му се уметници, одбојкаши и Удружење за омладински спорт (више пута). Он је адреса којој се обраћају мајка ухапшене Филипинке коју чека изручење САД, студент клавира којег је комшија тужио суду због буке или управа Црвене звезде која тражи да јој се дозволи публика на стадиону. У последњим месецима посматраног периода доминира тема „борбе против мафије“, која такође има висок потенцијал за перформирање бриге за сигурност грађана, а такође је представљена као да је председник лично води. Од обећања из октобра да „ћемо ударити мафију маљем у главу“ (*Блиц* 22. октобар 2020) и „победити, без обзира на последице“ (*Блиц* 20. октобар 2020), па до хапшења Вељка Беливука у фебруару 2021. године, Вучић се редовно оглашава тим поводом, на пример:

Пронађени су чврсти докази о лицима која су починила најтежа дела, убиства бар тројице људи и ухапшен је још један од убица јер смо пронашли ДНК иако нисмо веровали да је он учествовао у томе (*Блиц* 17. фебруар 2021).

Овај одељак, у којем анализирам продукте укрштања трећег и првог нивоа дискурса, завршићу Вучићевим истицањем сопствене „одговорности“ и спремности да је понесе. Иако се та реторички често призивана одговорност није до сада никако материјализовала, она има незанемарљиву улогу у заокруживању фигуре чврстог и на све спремног заштитника, чију мисију не могу омести ни тешки изазови, ни злонамерне критике, ни незаслужено неповерење:

Увек ми је некако допадала та улога лошег полицајца који мора најтеже и најлошије вести да саопштава, да се бори. Некад је добро да се људи љуте на мене и да лоше говоре о мени, али да на крају ипак послушају оно што сам рекао (*Блиц* 31. март 2020).

Спреман сам да сносим одговорност, политичку и сваку другу. (...) Моје средње име се зове одговорност. И од тога не бежим. Да доносим најтеже одлуке, али да истовремено будем крив када за нешто јесам крив.¹⁹

жава“ (*Блиц* 10. јул 2020, курзив И. С.). Намеће се питање ко су ти „наши људи“ и чији су тачно. И ко је председник „батинашима“, пошто Вучић очигледно сматра да он није?

19 Конференција за медије 7. јула, <https://www.istinomer.rs/izjava/odgovornost-je-moje-srednje-ime/>.

Помоћ пријатеља: алоконструкција и медијска конструкција

Сада ћу размотрити други и трећи аналитички ниво, на којима други актери, односно сами медији суделују у обликовању значења кроз дискурс.²⁰ Најпре, ниво медијске конструкције. У досадашњој анализи већ се на више места могло видети како *Блиц* са своје стране доприноси изградњи свеprisутног ауторитета Александра Вучића. Може се навести још неколико особених индикатора. Рецимо, током читаве године било је само четрнаест бројева тог дневника у којима се председник не помиње. *Блиц* послушно извештава о свим могућим Вучићевим активностима, укључујући објаве на Инстаграму и Твитеру. Редовно објављује обимне написе који су форматирани као нормални новински текстови, а сачињени искључиво од његових цитираних или препричаних изјава – и то не само када су у питању конференције за новинаре, где би то могло бити и оправдано. Затим, ту је помало очајничка пракса да се вести опремају наднасловом који гласи: „Александар Вучић“.²¹

Значајно је и то како *Блиц* пажљиво бира саговорнике које ће интервјуисати или иоле опширније цитирати, тако да се међу њима налазе сви представници првог и другог ешелона Српске напредне странке и њеног коалиционог партнера Социјалистичке партије Србије, а они водећи и по више пута. Из опозиције су заступљени готово искључиво представници оне „кооперативне“, на пример, странка које нису бојктовале изборе у јуну 2020. године. За то што – као што ће ускоро бити показано – име Александра Вучића упадљиво фигурира у интервјуима заслужни су колико интервјуисане личности, толико и сами новинари, који својим питањима усмеравају разговор у том правцу. Осим тога, *Блиц* као медиј ни на који начин не доводи у питање Вучићеве речи и поступке, не ставља под критичку лупу њихов квалитет, оправданост и примереност. Оне изузетно ретке критичке опаске које се у том дневнику током посматране године могу наћи потичу једино из ауторских колумни или изјава опозиционо оријентисаних актера, никада из пера самих *Блицових* новинара. Најзад, ту је већ поменут обичај да се наводе неименовани али

20 Они ће бити приказани искључиво на основу грађе из *Блица* јер је то заокружен корпус којим баратам, а систематско укључивање других извора далеко би превазишло оквире овог рада.

21 Или, ситна али речита омашка у броју од 17. јуна 2020, где се пасус у којем се преносе речи Ане Брнабић (која помиње и самог Вучића) завршава са: „рекао је Вучић“.

увек „добро упућени“ извори, којима се приписују неки од понајвише идолопоклоничких и антидемократских исказа. Тим лукавством такви се садржаји уводе у јавни говор као његов легитиман део, а уједно се избегава одговорност јер као аутор речи није именована ниједна конкретна особа нити сам медиј стаје иза њих. То је пажње вредан механизам нормализације Вучићевог личне власти и противустановног задирања у све друштвене сфере.

На другом, актерском нивоу дискурзивне конструкције главну улогу имају политичари, нарочито функционери – министри у влади, посланици, локални руководиоци – из СНС и партнерских странака. Они значајно доприносе стварању Вучићевог, слободно се може рећи, култа личности тако што га непрестано помињу и готово се ритуално на њега позивају: као иницијатора свих позитивних токова у српском друштву, генијалног предводника, аутора визије богате и срећне Србије у чијој реализацији и сами имају част да учествују, ауторитет којем захваљују на свему и који призивају када треба да прибаве легитимитет ономе што сами чине.²² У изградњи култа учествују и други актери, рецимо патријарх СПЦ или спортски функционери, а лепо о Вучићу умеју да прозборе и страни политичари и амбасадори.²³

Стратегије аутоконструкције: чаробно „ми“

У овом одељку ћу приказати једну стратегију која припада у чистом облику првом аналитичком нивоу, односно Вучићевој аутоконструкцији самога себе као врховног заштитника: реч је о употреби заменице „ми“. Аналитичари језика политике већ су запазили да прво лице множине, због своје савитљивости, спада међу најкориснија оруђа уверавања у политичком и медијском дискурсу (Petersoo, 2007, 420) јер је „ми“ једина лична заменица која, зависно од говорникове намере, може у исти мах да укључује и искључује, да изражава и ауторитет и припадање заједници (Iñigo-Mora, 2004, 41).²⁴

22 Учесталост помињања Вучићевог имена је запањујућа. Шампионски је у том погледу интервју Ивице Дачића објављен 19. јула 2020, у којем се Вучић помиње чак 17 пута, а следи интервју Ане Брнабић (18. јуна) са 15 и Александра Шапића (6–8. јануар 2021) са 13.

23 Забаван пример је подужи интервју Ричарда Гренела у *Блицу* од 13. фебруара 2021.

24 О значају деиктичких израза у политичком дискурсу вид. такође Bilig (2009, 190–229); Ivanova (2016). Simić (b.d) даје занимљиву лингвистичко-аналитичку белешку о говорима А. Вучића.

Већ се из неких претходних цитата могло видети да је Вучић у својим јавним обраћањима склон употреби првог лица множине. Но, изузетан пример суптилне манипулације путем променљивог, протејског „ми“ – Petersoo (2007, 428–432) то назива „лутајуће ’ми’“ – представља конференција за штампу од 11. марта 2020. године. Зато је (скраћени) транскрипт Вучићевог излагања у тој прилици подвргнут детаљној семантичкој анализи, којом се реконструишу различита значења „ми“. Идентификована су следећа: ми = [1] „конкретни људи (Вучић и одабрани лекари) који су одржали конференцију за штампу 26. фебруара“; [2] „укупност државних и друштвених институција и актера ангажованих у борби против пандемије“, што се јавља и у суженим варијантама, [2a] „политички део ангажованих државних органа“ и [2b] „здравствене власти“; [3] „А. Вучић и А. Брнабић“; [4] „Србија као земља међу другим земљама“; [5] „српско друштво у целини, грађани Србије као заједница“, са варијантама [5a] „грађани Србије минус медицински радници“ и [5b] „грађани Србије минус старији“; [6] „актуелна власт као носилац економске политике“; [7] „људи уопште“ и [8] „СНС као учесница предизборне кампање“, са нијансом [8a] „политичка опција на власти, насупрот опозицији“.

Значења [1], [3] и [7] употребљена су само по једанпут. Најзаступљеније и доминантно је [2], при чему у општем облику [2] медицински, политички и административни актери нису раздвојени, док се код [2a] прави разграничење према лекарима, тако што се они појављују као објект у реченици, а код [2b] глагол се односи на медицинске процедуре и поступке. Значења [4] и [5] су сродна, с тим што је [4] више окренуто ка споља и пореди Србију са другима,²⁵ а [5] ка унутра и призива солидарност у оквиру заједнице. Садржај „ми“ је експлицитан једино у случају [8]. У транскрипту (првих 20 минута говора) то изгледа овако:²⁶

Све што *смо* рекли на првој конференцији за новинаре, указујући на неопходност озбиљног и одговорног приступа (...) показало се у потпуности оправданим у међувремену [1]. А данас *ћемо* вам рећи шта је то што *смо* урадили, шта *ћемо да радимо* даље [2]. А пре свега, *ми смо* слушали струку. Нисам лекар, нити је Ана Брнабић лекар, да *бисмо ми* могли да *будемо* паметнији од људи (...) који тај посао знају најбоље [3]. *Ми смо* схватили да је добро да се *ћозовемо* на струку, да се *ћозовемо*

25 О такмичењу међу државама у контексту пандемије вид. рад Тамаре Петровић Трифуновић.

26 Курзивом су означене речи у првом лицу множине. Делови текста који нису релевантни за анализу, или садрже понављања без нових увида, испуштени су. Излагање је укупно трајало тридесетак минута, а цео транскрипт садржи 3.430 речи. Снимак је доступан на: <https://www.youtube.com/watch?v=ubniURPAJ7o>.

на најбоље лекаре у *нашој* земљи и тек (...) онда и резултати у *нашем* раду могу да буду добри [2a]. *Ми смо* у периоду 21. јануара до 10. марта, захваљујући мерама које *смо* донели, надзором обухватили око 70000 путника [2]. (...) Само да можете да видите колико ревносно, колико озбиљно *наше* државне службе свој посао раде. И управо то је један од разлога што *усијевамо* да ову епидемијску криву *држимо* да не експлодира [2], као што се то догодило у многим земљама које су неупоредиво богатије, неупоредиво снажније у здравственом систему од *нас* [4]. Да се захвалим *нашим* лекарима, који нису тражили годишњи одмор и боловање [2a]. (...) *Ми не можемо* дневно у сваку установу да *убацимо* по 1500 сапуна. Немојте да вам говорим колико *нам* је сапуна покрадено, колико папира. (...) Није истина да у школама нема сапуна, него је истина да просечно 12 пута дневно *морамо да доиуњавамо* те сапуне [2]. (...) [Лекари] ће имати и посебне стимулације, и *іледаћемо* да *наіправи-мо* преко Владе и нарочите награде за њих [2a]. (...) Имали *смо* проблем (...), реч је о човеку који *нам* је данас једини у тешком стању. (...) Тек накнадно је установљено присуство коронавируса јер *нам* човек није рекао да је био код сина у Милану! Целу *смо* болницу довели у питање. (...) Дајте, људи, само *нам* то реците! (...) Реците да *знамо*, да одмах *іроверимо* [26]. (...) К'о Бога вас молим, ако сте били у Милану или негде на северу Италије, реците, да *бисмо* вас сачували. *Ми смо* предузели све неопходне мере, то вам говорим, реците да *оікријемо* [26/2]. (...) Људи су *нам* умирали од сезонског грипа. Много више него што *имамо* заражених од коронавируса. (...) *Ми* сад ако *усіємо* да *развучемо* ту епидемијску криву... (...) Наравно да *ћемо* имати проблема. (...) Али *ћемо* их имати десетоструко мање него што имају неупоредиво развијеније земље од Србије [2/26/4]. Шта *смо* урадили [2]? Респиратори су кључни. Респиратор је машина – да људи разумеју – којом *лечимо*, којом *іомажемо* или *боримо* се да *излечимо* [26]. (...) Као и ово што *смо* имали у Нишу, исто није речено да је неко из италијанског дела Швајцарске долазио. (...) Сад *ідемо*, све те кафане, ресторане, *чисіјимо*, *дезинфикујемо*, *радимо* све што *можемо*. Само хоћу људима да кажем да све *іредузимамо* [2]. (...) Ту се показујемо да *смо* у стању да сами радимо неке ствари [производимо потребну опрему] [4/5]. (...) То је оно чиме *смо* се бавили [2]. Респиратора што је најважније *имамо* довољно, простора *имамо* довољно, особља, обучених људи, лекара, дивног особља медицинског *имамо* довољно [2/5]. Имали *смо* још једну грешку, а то је да се лице обратило приватној клиници. (...) Сад *ми морамо* тај геп од седам дана да *іоіунимо*, да видимо где су све, са ким били. (...) Зато је *нама* од пресудног значаја подршка људи [26/2]. (...) А *ми имамо* не 10, 50, него 100 пута боље резултате [4] него што имају сви ти одговорни о којима *нам* причате [2]. (...) *Слушамо* њих [лекаре] [2a]. (...) Посебан део је економска штета, која ће бити велика, наравно, али *ћемо да іледамо* да буде мања [6]. (...) *Нама* нема ко да убризга милијарде. (...) Ја ћу то да питам Меркел за који дан (...) да *ми* као земља кандидат не *будемо* искључени из тога [4]. (...) *Ми* још не *знамо* прецизно како се преноси та

болест [7]. (...) *Ми ћемо* од Кине тражити додатне савете, они највише данас могу да нас обуче и подуче како су се изборили са том болешћу, и верујем да *ћемо* имати велику подршку од *наших* кинеских пријатеља. (...) *Ми* у овом тренутку (...) *можемо да имамо* више стотина слободних респиратора. Само да имате у виду колико се добро Србија припремила [2/4]. (...) Узгред, ја ћу вам рећи да смо *ми* (...), партија коју водим и коалиција коју водим, *ми смо* донели одлуку да до 1. априла *йомеримо* и *одложимо* све скупове [8]. (...) Ови који хоће да протестују, сви који хоће, слободно, људи. Само перите руке. *Нама* то не треба као изговор да *бисмо* спречили 300–400 људи да нешто вичу против нас [8a]. (...) *Ми смо* одмах ишли на најрестриктивнију меру, [ограничење окупљања] до 100. (...) Само хоћу људима да кажем у Србији, да *радимо* све што *можемо* (...) да *ћемо* храбро да се *суочимо* са овим проблемом [2].

У наредних осам минута излагања смењују се значења [2], [4] и [5], да би пред крај били уведени још неки обрти:

Зато *нам* је потребна солидарност (...), потребно *нам* је јединство, српски народ и грађани Србије су то увек умели да покажу [5]. (...) Бићу са својим лекарима и својим медицинским сестрама, којима је најтеже, и којима је сто хиљада пута теже него свима *нама* заједно [5a]. И тако *ћемо* заједно прегурати и ову кризу. И уверен сам да *ћемо* и у овоме умети да *йокажемо* кроз *наше* јединство, *нашу* енергију, *наш* ентузијазам [5], *нашу* бригу, *нашу* борбу за *наше* старе, да *йокажемо* колико *бринемо* о *нашим* старима [5b]. Да *йокажемо* да *нам* је сваки човек у овој земљи страховито важан [5], али да *йокажемо* да *имамо* способности да и економске ствари држимо под контролом, да ниједна пензија, да ниједна плата не буде угрожена (...), да те прве шокове економске *зауставимо* [6] и да после *можемо* да *наставимо* с узбраним развојем како *смо* то чинили у претходне три године [6/5]. Све најбоље вам желим, хвала још једном, живела Србија.

Из претходног видимо неколико ствари. Најпре, значење „ми“ се мења, често из реченице у реченицу, па и у једној те истој, а да притом није изричито дефинисано већ стално остаје имплицитно, наговештено, подразумевано. Семантичка растојања су прилично велика, али се никада као таква не извлаче на површину већ се прикривају континуираном употребом исте граматичке форме.

Надаље, различита значења повезује једино то што Вучић у свима њима партиципира, односно његова личност је нит која их све спаја. Истовремено, Вучић у говору користи и прво лице једине. Тиме се отклања могуће тумачење да је његово „ми“ само друга форма за „ја“ – попут оног „Ми, краљ“ феудалних монарха. (Тачније: оно јесте и то, али није *само* то.) Појачава се и Вучићева перформа-

тивна свеprisутност јер се он јавља као субјект радње и под „ја“ и у оквиру „ми“.

Манипулација путем граматике и циљана семантичка конфузија излази на видело ако пратимо, на пример, како се, као део „ми“, Вучић упадљиво „уграђује“ у чисто медицинско-здравствене акције и послове (дијагностиковање, лечење, примена респиратора), где метапорука гласи да све то он лично, заједно са другима, ради; али истовремено, из друге инстанце, он одаје признање и обећава награде „нашим лекарима“ – као да се ти лекари баве нечим другим, а не управо тим истим пословима на које је сам положио право. Као део неког трећег „ми“, он брине о економији и о рејтингу Србије међу другим земљама. У оквиру неког четвртог, мисли о пензионерима. И тако даље.

Стратешком употребом импликације, захваљујући којој значења *ми* „испод жита“ варирају из једне реченице у другу, без упозорења, носилац радње постаје флуидан и омогућава се, тако рећи, легитимизација путем замагљивања. То је посебно важно уочити у најзначајнијем, и најопаснијем, скоку из заштитничког [2], којим се означавају државне службе које се боре против вируса корона на различитим фронтима и чувају здравље грађана, у отворено политички партикуларно [8] и додатно арогантно и нарогушено [8а], а потом натраг у [2]. Илокутивни потез који се тиме остварује јесте да се једна конкретна, и не универзално омиљена, политичка опција неопазнице поистовети са или „подведе под“ општу, заједничку друштвену инстанцу за коју су сви грађани животно заинтересовани.

Још једно кључно место јесте завршни сегмент, који наизглед говори само о (неопходном) економском реаговању на актуелну кризу, али се заправо проширује на општу економску политику власти, чиме се она помоћу пандемије легитимише. У претпоследњој реченици, док је постулирани субјект који „зауставља“ економске шокове, по природи ствари, власт, субјект који „наставља с убрзаним развојем“ више не може бити само она него нужно укључује и остатак друштва, што значи да се ту спроводи асимилација власти и друштва у целини. Штавише, због увођења временске одреднице од „три године“, којом се очигледно реферира (мада је мудро избегнуто да се то изричито наведе) на период откад је Вучић на месту председника Републике, није у питању тек „друштво Србије уопште“ него један нови колективни субјект, који је управо конституисан Вучићевим преузимањем те функције, субјект темељно дефинисан чињеницом његовог председниковања. Није случајно што се тиме говор завршава.

Закључак

Претходна анализа осветлила је нешто од дискурзивне стране процеса даљег кварења демократије у Србији, потпомогнутог пандемијском кризом. Под фасадом номиналне демократије буја недемократска суштина, а веома висок степен персонализације приближава поредак у Србији слици личне власти коју даје Куљић (1994, 286): „Харизматски вођа је спој партије и државе. Следбеници верују у вођину богомдану надареност, непогрешивост и светост. (...) Његова власт није делегирана већ почива у њему.“ Додуше, у овом случају – то јест, на основу ове врсте анализе – не можемо знати да ли следбеници то доиста верују или само *јоворе као да верују*, али са становишта дискурзивне копродукције реалности то и није пресудно. Пажљиво разрађене и систематски примењене дискурзивне стратегије конструкције, нормализације и рутинизације незаменљиве су карице у легитимизацији таквог поретка. Медији, према свим релевантним анализама, играју кључну улогу у одржању Вучићеве власти. Зато је, између осталог, важно што анализа показује како медиј попут *Блица*, иако не припада отворено пропагандној машинерији режима, активно и без задршке доприноси изградњи Вучићевог персонализованог политичког ауторитета.

Међу одредбама Устава Србије (члан 112) којима су дефинисане надлежности председника Републике нема ниједне под коју би се могло подвести оперативно вођење економске политике, одређивање полицијског часа, прибављање респиратора, дизање плата медицинским сестрама или доливање сапуна у дозаторе у школским WC-има. Упркос томе, Александар Вучић говори непрестано, говори оно што не спада у његову функцију, оно у шта се не разуме, понекад и оно што не би смео – рецимо, клевеће грађане поименце или износи податке из текућих полицијских истрага. Сврха те благоглагољивости управо је конструкција фигуре заштитника, који се брине о свим потребама грађана: чува их, лечи, храни и брани. Речју, представља неку врсту колективног оца, снажног, способног, строгог кад затреба, али изнад свега брижног и посвећеног. А пошто један човек све то задовољава, порука је – нико други и ништа друго грађанима није ни потребно. Тиме се не само нарушава уставна подела власти већ и обесмишљава институционална диференцијација друштва на засебне сфере и њима својствена правила, принципе управљања и вредносна мерила.

Литература

- Alexander, J. C., Kivisto, P. & Sciortino, G. (eds.) (2021). *Populism in the Civil Sphere*. Cambridge: Polity.
- Biber, F. (2020a). *Uspón autoritarizma na Zapadnom Balkanu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bieber, F. (2020b). Global Nationalism in Times of the COVID-19 Pandemic. *Nationalities Papers* 1–13. doi:10.1017/nps.2020.35
- Bilig, M. (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Castaldo, A. (2020). Back to Competitive Authoritarianism? Democratic Backsliding in Vučić's Serbia. *Europe-Asia Studies*, DOI: 10.1080/09668136.2020.1817860
- Iñigo-Mora I. (2004). On the use of the personal pronoun we in communities. *Journal of Language and Politics* 3(1), 27–52.
- Ivanova, A. (2016). Deixis and its role in defining rhetorical space. *Revista Signos* 49(92), 329–349.
- Jovanović, S. M. (2020). Discursive governmental and media response to COVID-19: the case of Serbia. *Society Register* 4(2), 95–108. DOI: 10.14746/sr.2020.4.2.07
- Kuljić, T. (1994). *Oblici lične vlasti*. Beograd: Institut za političke studije.
- Miler, J. V. (2017). *Šta je populizam?* Beograd: Fabrika knjiga – Peščanik.
- Panizza, F. (ed.) (2005). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Pavlović, D. (2016). *Mašina za rasipanje para: Pet meseci u Ministarstvu privrede*. Beograd: Dan Graf.
- Petersoo, P. (2007). What Does 'We' Mean?: National Deixis in the Media. *Journal of Language and Politics* 6(3), 419–36.
- Simić, A. (b.d.). Pronominalna deiksa u službi moći političkog ubeđivanja. *Društvo mladih lingvista*. <http://www.dml.rs/index.php/lat/tekstovi-lat/semantikapragmatika-lat/238-aleksandra-simic-pronominalna-deiksa-lat>
- Ustav Republike Srbije. *Službeni glasnik RS* 98/2006.
- Vladisavljević, N. (2019). *Uspón i pad demokratije posle Petog oktobra*. Beograd: Arhipelag.
- Wodak, R. (2011). *The Discourse of Politics in Action*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wodak, R. & B. Forchtner (eds.) (2018). *The Routledge Handbook of Language and Politics*. London: Routledge.

Ivana Spasić*

CONSTRUCTING POLITICAL AUTHORITY AS ULTIMATE PROTECTOR

Abstract: The paper analyses strategies deployed in public discourse, during COVID-19 pandemic, whereby the Serbian president is portrayed as the mastermind of the entire societal response to the crisis, taking care of everything and anything. In this way division of power and autonomy of institutional spheres are undermined.

Key words: pandemic, Serbia, discourse, personalized power

* Full Professor, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, *ispasic@f.bg.ac.rs*.